

24

ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

6

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

Київ — 1960

З М І С Т

О. М. БАНДУРА — Активізація учнів на уроках літератури	3
--	---

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

І. Я. ЗАЄЦЬ — Школа і життя (Тема трудового виховання в прозі для дітей та юнацтва)	11
М. С. ГРИЦЮТА — Розвиток реалізму в творчості М. Коцюбинського	20

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

Т. Ф. БУГАЙКО, Ф. Ф. БУГАЙКО — Самостійна робота з літератури в школах-інтернатах	30
К. О. ХОДОСОВ — Типи уроків літератури у восьмирічній школі	39
П. Г. МОРЕНЕЦЬ — Вивчення вірша П. Г. Тичини «На майдані» в 5 класі	45
М. О. КОСТЕНКО — Робота над пейзажем «Ранок у лісі» в 6 класі	48
Я. І. КОЗУЛЯ — Уривки з повісті «Привітайте мене, друзі!» у 8 класі	51
Б. І. СТЕПАНИШИН, В. В. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ, О. Т. ВОЙНОВА — Літературні вікторини	58

Т Р И Б У Н А С Л О В Е С Н И К А

О. П. ЛУЧАК — Викладання літератури — це творчість	68
О. І. КАРЧЕВСЬКИЙ — Більше працювати над собою!	70
М. А. РУДЕНКО — Доповіді і реферати учнів	71
І. І. СОРОКОПУД — Збуджувати інтерес, розвивати мислення учнів	73
Л. В. ШАПОВАЛ — Окремі зауваження	75

К Р И Т И К А І Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

В. П. ВЛАСЕНКО — Н. Шамота. Художник и народ	77
О. Р. МАЗУРКЕВИЧ — О. І. Кисельов. Павло Грабовський. Життя і творчість	79
І. І. ПІЛЬГУК — І. П. Котляревський у критиці та документах	82
В. А. ШЕВЧЕНКО — Українська література. Підручник для 5 класу	84
В. Ф. АНІСОВ — Українська література. Підручник для 8 класу	86

К О Н С У Л Ъ Т А Ц І Я

Є. О. СЕРЕДА — Як відзначити ювілей Т. Г. Шевченка в школі?	89
Зміст журналу «Література в школі» за 1960 рік	94

Тираж 18190	Головний редактор П. Д. МИСНИК.
Замовлення К-424	Редакційна колегія: О. І. БІЛЕЦЬКИЙ, Т. Ф. БУГАЙКО, П. К. ВОЛИНСЬКИЙ, М. К. ГУДЗИЙ, С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ, Б. М. МІЗЕРНИЦЬКИЙ, М. А. РУДЕНКО, І. О. СИНИЦЯ, Н. Є. ЧЕКИН.
БФ 26098.	Відповідальний секретар О. В. КОВАЛЬЧУК.

Журнал «Література в школі»
(на українском языке)

Техн. редактор О. О. Чала.

Коректор Т. А. Прожогіна.

Адреса редакції: Київ, 1, Ново-Павлівська, 5
Телефон: комутатор 5-21-29, дод 3-21, 3-23.

Друк. арк. 6. Обл.-видавн. 9,4. Формат паперу 70×108¹/₁₆.

Підписано до друку 10.XI 1960 р.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

О. М. БАНДУРА
(м. Київ)

Активізація учнів на уроках літератури

Навчання, як і всяке пізнання нового, є активний інтелектуальний процес, що вимагає напруження уваги, роботи уяви і пам'яті. Пізнання, писав В. І. Ленін у своїх «Філософських зошитах», завжди відбувається в процесі руху, виникнення суперечностей і розв'язання їх. Під час шкільних занять такі суперечності допомагає учням розв'язати вчитель, але при цьому основне навантаження мають нести учні: зіставляти, аналізувати, розмірковувати, встановлювати зв'язки, робити висновки. Навчання є праця, твердив К. Д. Ушинський, і повинно бути працею, сповненою думок.

Якщо учні на уроці пасивні, якщо думка їх не працює, уява не збуджена, то нові знання ними не усвідомлюються і не запам'ятовуються,— отже, праця вчителя і дорогоцінний час будуть витрачені даремно.

В педагогіці розрізняються два види активності: відтворююча, спрямована на засвоєння знань, даних учневі в готовому вигляді (в поясненнях учителя чи підручниках), і творча, спрямована на засвоєння знань учнями шляхом самостійного виконання завдань. У процесі навчання ці види активності доповнюють один одного. Основну суть відомостей, що являють собою узагальнення багатовікового трудового досвіду людства, учні одержують у готовому вигляді,— і для засвоєння їх потрібна відтворююча активність. Але якщо вчитель не розвиватиме творчу активність учнів, ігноруватиме її, то, звикнувши сприймати готові знання, учні не привчатимуться мислити і діяти самостійно, внаслідок чого корисна у пізнанні відтворююча активність перетвориться на свою протилежність — пасивність і стане гальмом у пізнавальній діяльності школярів. Успішне навчання може бути забезпечене тільки при правильному поєднанні цих двох видів інтелектуальної активності.

Активна діяльність учнів не виникає сама по собі. Її слід організувати, створивши на уроці відповідну обстановку, яка допомагала б збуджувати і підтримувати роботу мислення, уяви, пам'яті дітей. Як показує досвід, активній діяльності учнів на уроці сприяє виховання пізнавального інтересу; широке застосування різноманітних видів самостійної роботи; прищеплення учням уміння вчитися; постійне опирання на раніше набуті знання; використання життєвого досвіду; систематичне використання наочних посібників; правильне оцінювання знань учнів.

Основна передумова активного ставлення учнів до вивчення літератури — це пробудження в них інтересу до предмету, зацікавленість їх літературою. Пізнавальний інтерес не виникає сам,— його слід виховувати, постійно підтримувати. К. Д. Ушинський наголошував, що вчитель не може чекати, поки учень зацікавиться предме-

том,— потрібна досконала методика викладання, яка допомагає вчителю тримати увагу в с і х своїх учнів у постійно збудженому стані.

Загальновідомо, що інтерес до навчання буде в учнів постійним і тривалим тоді, коли на кожному уроці вони дізнаватимуться про щось нове, набуватимуть нових знань і навичок. В учнів треба завжди підтримувати настрій чекання нового, бажання зазирнути вперед. Для цього принагідно з вивченням програмного матеріалу доцільно повідомляти, які ще нові знання їм належить засвоїти в недалекому майбутньому. Наприклад, аналізуючи поему Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», підкреслимо, що герої поеми — Гонта, Залізняк, Галайда—стали першими в українській літературі образами народних месників; вивчаючи твори наступних письменників, ми познайомимося з цілою галереєю подібних образів.

Виділити головне, важливе під час викладу нового матеріалу, повернути до нього увагу учнів можна такими зауваженнями: «Це особливо важливо», «Запам'ятайте дане твердження: без нього не можна зрозуміти наступного матеріалу», «Повторюю ще раз дане положення, бо це дуже важливо» і т. д.

Інтерес і свідоме ставлення до навчання забезпечується тоді, коли учні усвідомлюватимуть своє інтелектуальне зростання, збагачення пам'яті все більшою кількістю знань, бачитимуть невпинне просування вперед. Учителеві ж слід постійно відзначати зростання як окремих учнів, так і класу в цілому порівняно з минулим роком, півріччям, чвертю, місяцем.

Радісні переживання, що посилюють інтерес учнів до навчання, викликає також вдала відповідь на уроці, сумлінно виконане домашнє завдання, добра письмова робота, доповідь, реферат.

Зацікавити учнів художнім твором можна різними прийомами: розповісти про популярність виучуваного твору; про його роль в історії літератури, про прототипів головних персонажів, історію написання цього твору; підготувати інсценізацію і декламацію уривків; художньо прочитати на уроці окремі цікаві місця; ознайомити учнів з ілюстраціями до твору тощо.

Інтерес, активне ставлення до нового матеріалу викликає в учнів і настанова на тривале запам'ятовування. Учні мають зрозуміти ту просту істину, що, слухаючи пояснення вчителя або працюючи вдома над підручником чи текстом художнього твору, вони повинні запам'ятовувати матеріал так, щоб не тільки добре відповідати на наступному уроці, а пам'ятати вивчене довго, нерідко — протягом усього життя. Тому під час опитування доцільно завжди вимагати не тільки знання нового матеріалу, а й основних моментів з раніше вивчених тем.

Дуже важливо, щоб уроки літератури були емоціональні, піднесені, натхненні. Любов учителя до літератури, його щире захоплення передається й учням. Разом з тим слід застосовувати такі методичні прийоми, які викликають в учнів емоціональне ставлення до навчального матеріалу. Так, розповідь про життєвий шлях І. П. Котляревського можна почати невеликим ліричним вступом, наприклад:

— Сьогодні я вам розповім про життя Івана Петровича Котляревського, котрий першим заговорив у своїх творах мовою мільйонів українців, яка в той час не мала свого письменства, вважалася відмираючою. Видатний письменник своїми творами довів, що українська мова живе і розвивається, що вона цілком придатна для художньої творчості. Цю заслугу Котляревського високо оцінили передові діячі російської та української культури. За висловом В. Г. Короленка, він зробив цю співучу, виразну, сильну, багату мову мовою літературною, українська мова, яку вважали лише місцевою говіркою, з його легкі руки зазвучала голосно по всій Росії. М. М. Коцюбинський говорив, що з появою «Енеїди» Котляревського «забуте й закинуте під сільську по

крівлю слово, наче фенікс з попелу, воскресло знову». Хто ж такий був Котляревський? Як склалося його життя? Чому він писав свої твори українською народною мовою?

Подібний вступ учитель може зробити і до опрацювання якогось художнього твору, бо «кожна книга має свою долю».

Іноді вивчення теми варто почати не з біографії, а з читання творів письменника або уривків з них. Це викличе в учнів інтерес до особи автора і створить умови для емоціональнішого, свідомішого сприймання біографічного матеріалу. Так можна почати, наприклад, вивчення тем «Т. Г. Шевченко», «Леся Українка», «П. А. Грабовський».

Піднесеності, емоціональності викладання сприяє виразне читання художнього тексту, яке повинно звучати на кожному уроці літератури.

Зацікавленість, захоплення літературою розвиває в учнів серйозний пізнавальний інтерес — наполегливе прагнення знати, як розвивалася література, як і чому виникали літературні течії, як точилася між ними боротьба, чому зникали одні літературні течії, поступаючись місцем іншим, що ввібрали в себе і що відкинули з переборених течій нові, в чому полягає своєрідність творчості певного письменника, як опанувалися нові жанри, як удосконалювалася літературна мова і т. д. Пізнавальний інтерес учнів треба виховувати систематично, наполегливо, терпляче, — адже від цього залежить не тільки нинішня успішність учня у навчанні, а й уміння наших вихованців працювати в майбутньому.

Найефективніший засіб збудження творчої активності — самостійна робота учнів, спрямована на розв'язання певних питань на основі власних спостережень і розмірковувань. Звичайно, самостійна робота учнів не ставить і не може ставити завдань дослідницького характеру. Виконання самостійних завдань чергується з поясненням вчителя і допомагає учням глибше зрозуміти й усвідомити ці пояснення, міцніше запам'ятати новоодержані відомості, практично застосувати набуті раніше знання і вміння. Самостійна робота — надзвичайно цінний елемент педагогічного процесу, бо вона сприяє розвитку мислення школярів, привчає їх до активної розумової діяльності, зміцнює їх віру в себе, в свої сили.

Однак у наших школах самостійна робота учнів на уроках літератури є найвужчим місцем. Як показують дослідження, в середніх класах їй відводиться третина уроку, а в старших — 5—7 хвилин. Словесники чомусь дуже несміливо вводять у свою педагогічну практику прийоми самостійної роботи учнів на уроках. Тим часом методика викладання літератури знає багато ефективних видів і форм самостійної роботи учнів.

При виборі методу опрацювання нової теми слід враховувати, що словесні пояснення учителя не є прийомом, який цілком забезпечує легкість сприймання учнями нового матеріалу. Щоб усвідомлювати і запам'ятовувати те, що пояснює учитель, треба напружувати увагу і пам'ять. Але увага і пам'ять не можуть бути напруженими завжди, — час від часу вони обов'язково послаблюються, вимагаючи перепочинку, і якщо такого перепочинку їм не дають, вони на деякий час просто-напросто виключаються. Внаслідок цього учні не засвоюють усього, про що говорив учитель, — щось, нерідко важливе, залишилося поза увагою учня, не «вклалося» в пам'яті. Напрошується висновок: урок потрібно будувати так, щоб не дозволяти увазі учнів виключатися, тримати її весь час у стані робочого напруження. Цього можна досягти, правильно чергуючи слухання пояснень учителя з самостійним виконанням відповідних завдань (доступних для учнів певного віку, певного класу), наприклад: записати на дошці або просто в зошитах план викладу нового матеріалу вчителем; в процесі розповіді біографії письменника скласти стислу хронологічну таблицю; записати найголов-

ніші положення лекції; написати стислий конспект уроку; дати відповіді на запитання; зачитати відповідні цитати або зробити посилання на текст; обґрунтувати висловлене вчителем твердження, спираючись на текст виучуваного твору; повторити щойно з'ясовану вчителем важливу думку; пов'язати новонабуті знання із засвоєними раніше; зробити необхідні висновки по темі; проілюструвати окремі положення вчителя яскравими фактами; прочитати відповідне місце в підручнику і визначити, що із сказаного вчителем там є і чого немає, під час пояснення домашнього завдання прочитати в підручнику вказані найважчі місця і переказати їх тощо.

З метою поглибленого опрацювання змісту твору варто давати учням такі завдання: 1. Зробити стислий або повний переказ змісту всього чи якоїсь частини твору; 2. Переказати близько до тексту важливий епізод; 3. Прочитати в особах діалог; 4. Визначити основну та побічні теми твору і коротко розповісти про їх розгортання; 5. Дослідити використання письменником різних способів викладу художнього матеріалу в творі; 6. Встановити часові або причинові зв'язки між головними подіями; 7. Виявити ознаки роду і жанру у виучуваному художньому творі; 8. Виявити і пояснити використання у творі образотворчих засобів фольклору; 9. Пояснити роль гумору і сатири; 10. Провести спостереження над художньою формою поетичного твору; 11. Скласти план твору (стислий чи розгорнутий); 12. Розповісти, які епізоди твору найбільше сподобалися і чому.

Для спостережень над текстом з метою розкриття характеру героя ставимо такі завдання: вибрати з твору місце, де виступає певний персонаж, і зробити вибірковий переказ відібраного матеріалу («біографія» дійової особи); пояснити, що міг думати і почувати герой в тих чи інших ситуаціях, якщо письменник прямо нічого не говорить про його внутрішній стан; розкрити вчинки і пояснити мотиви поведінки персонажа в якійсь з важливих сцен твору; пояснити зміни настрою персонажа в якомусь епізоді; розглянути сутичку антагоністичних характерів; на основі окремих деталей уявити і описати портрет дійової особи; виявити ставлення персонажа до людей, до праці, до різних подій та явищ; розглянути відповідні уривки і встановити особливості мови персонажа; пояснити, як письменник ставиться до персонажа; показати, які риси характеру героя проявилися в такому-то його вчинку; визначити роль пейзажу в розкритті настрою героя; визначити, яку роль одна дійова особа відіграла в житті іншої; пояснити взаємини між двома або трьома персонажами; дослідити, за допомогою яких засобів зображує письменник масову сцену; встановити, якими засобами користується письменник, створюючи той чи інший характер; на основі відібраного матеріалу скласти план характеристики. Зауважимо, що завдання для самостійної роботи учнів словесник повинен визначати диференційовано, зваживши на умови навчання в кожному класі.

З метою встановлення особливостей композиції виучуваного твору варто проводити такі спостереження над текстом: 1. Простежити розгортання подій і формування характерів; 2. Визначити групування образів; 3. Визначити основні сюжетні вузли у творі; 4. Встановити особливості побудови сюжету; 5. Виділити позасюжетні компоненти, пояснити їх особливості, місце і значення у творі; 6. Визначити композиційне значення того чи іншого епізоду; 7. Дослідити способи групування художнього матеріалу у виучуваному творі.

Виконання самостійних завдань доцільно практикувати також і під час опитування, бо учні, як правило, слухають відповіді товаришів не досить уважно. Ці завдання можуть бути такими: колективно складання плану майбутньої відповіді з наступним обговоренням її (відповідатиме за колективно складеним планом один учень); план відповіді складає сильний учень, відповідає по ньому учень із низькою успішністю.

стю, а клас аналізує й оцінює відповідь; попереджуємо клас, що додаткові й уточнюючі запитання будуть ставити самі учні, а не вчитель; слухаючи відповідь товариша, учні складають план її або резюме; не призначаючи рецензента, вчитель попередить клас, що відповідь буде рецензуватися одним-двома учнями; викликавши учня для відповіді, скажемо, що кожний повинен бути готовий замість відповідаючого навести приклад, цитату, зробити посилання на текст або виправити відповідаючого; попередимо, що підсумок відповіді буде робити не викликаний учень, а хтось з класу.

Запровадження активних форм опитування допомагає вчителеві мобілізувати школярів на виконання навчальних завдань з самого початку уроку. Це основний засіб психологічної підготовки учнів до сприймання нових знань. Якщо учні під час опитування будуть пасивними, вчителеві доведеться витратити немало часу і сил, щоб розворушити їх увагу, активізувати мислення.

Активне ставлення до письмових робіт, бажання якомога краще виконати їх можна збудити за допомогою такого прийому, як взаємо-рецензування — складання письмової рецензії на твір товариша. Рецензування спочатку варто проводити в класі, відвівши йому окремих урок, а пізніше учні виконуватимуть подібну роботу вдома. На першому уроці, присвяченому взаємо-рецензуванню, вчитель зробить відповідні пояснення, напише на дошці зразок заголовку («Рецензія на письмову роботу учня... класу... на тему «.....»»), а нижче — що слід висвітлити в рецензії: Чи відповідає зміст роботи взятій темі? Чи добре складено план? Чи повністю розкрита тема? Наскільки самостійна дана робота? Чи витримана розмірність частин роботи? Знання автором роботи тексту твору. Орфографічна і синтаксична грамотність. На яку оцінку заслуговує робота? Слід також попередити учнів, що в рецензії потрібно відмічати і позитивні і негативні сторони роботи, що рецензія не повинна бути або захвалювальною, або розносною. До твору товариша необхідно ставитися уважно, з повагою — в неї вкладено певний труд, і це треба цінити. Орфографічні і стилістичні помилки дозволяється легенько підкреслювати олівцем. Читаючи роботу, кожний з учнів занотовує свої думки і зауваження на окремому аркушику; рецензія спочатку пишеться на чернетці, а потім переписується начисто в робочі зошити з літератури. За рецензію виставляється оцінка.

Різні види і форми самостійної роботи на уроках слід по можливості частіше чергувати. Для цього треба, щоб учитель був оперативним, а урок — динамічним, чітким, напруженим.

Готуючись до занять, учитель щоразу має добре продумати структуру майбутнього уроку, намітити завдання для самостійної роботи учнів під час опитування, подачі нового матеріалу, аналізу тексту вивчаюваного твору. Характер і зміст завдань підкаже вчителеві навчальний матеріал, а також конкретні педагогічні умови.

Ставлення до навчання буде активним, якщо учні володітимуть навичками здобувати знання, вмітимуть учитися. Навчання — це такий процес, де вчитель учить, а учні вчаться. І якщо вчитель зобов'язаний уміти вчити, то учні повинні вміти вчитися, а цьому, як і вській праці, їх слід навчити.

На жаль, цій стороні шкільного навчання вчителі приділяють дуже мало уваги.

На початку року необхідно розповісти учням про те, як мобілізувати свою увагу під час пояснень і закріплення нового матеріалу, учнівських відповідей, як читати художні твори, як працювати над підручником, як запам'ятовувати дати, факти, визначення і т. д.

Корисно час від часу практикувати невеликі письмові роботи на теми: «Як я слухаю пояснення вчителя», «Що мені заважає бути уважним на уроці», «Чим мене цікавлять відповіді товаришів», «Як я вчу

напам'ять вірші і художню прозу», «Як я буду свою усну відповідь», «За яких умов я довго пам'ятаю вивчене», «Як я повторюю матеріал попередніх уроків», «Як я читаю художні твори», «Як я готуюся до письмової роботи», «Як я пишу роботу на задану тему». Проводити ці письмові роботи можна на уроці або включати в домашні завдання, а обговорювати краще в позаурочний час або на класних зборах, на зборах загону, комсомольських зборах і т. д.

Письмові роботи, в яких би учні розповідали про своє вміння і невміння вчитися, обов'язково треба ввести в практику школи: вони допомагають учням усвідомити свою «методику навчання», виявити слабкі й сильні сторони її; обговорення подібних творів виховує в учнів вміння самокритичного ставлення до своєї роботи, дає можливість повчитись у товаришів.

Однак навички і вміння формуються головним чином у процесі навчання. Щоб учні не просто слухали відповідь товариша, а сприймали її свідомо, треба дати їм для керівництва своєрідну пам'ятку: Чи правильно висвітлює відповідаючий ті чи інші моменти питання? Чи достатньо обгрунтовує він свої твердження посиланням на текст художнього твору? Які власні міркування висловив відповідаючий? Чи правильно вживає слова? Чи правильно буде речення?

У поясненнях учителя учні старших класів повинні привчатися виділяти головне, занотовувати основні положення в свої робочі зошити з літератури; записувати незрозумілі слова, вжиті вчителем, а також запитання, які виникають під час пояснення; пов'язувати засвоєні знання з набутими раніше, порівнювати, розмірковувати, запам'ятовувати почуте.

Під час слухання пояснень учителя чи відповідей однокласників учням потрібно вміти зосереджуватися, свідомо виховувати в собі звичку активно мислити, не відволікатися, стримувати себе. На перших порах це вимагатиме неабиякого напруження волі, але при постійному прагненні бути на уроці в стані мобілізації, вміння слухати уважно стане звичкою, потребою.

Конче потрібно вчити школярів чітко уявляти змальоване в художньому творі, ставити себе на місце певного героя, проймається його почуттями. Це забезпечить емоціональність сприймання і міцність засвоєння. Тому слід прагнути, щоб вміння уявляти стало звичкою учнів, способом сприймання художнього твору. Для цього на уроках корисно практикувати відповідні вправи. Наприклад, прочитаємо в класі якийсь уривок і запропонуємо учням розказати, як вони уявили собі те, що в ньому описується, або що міг думати і почувати герой у даних ситуаціях. Спочатку доцільно брати уривки, в яких даються описи або розгортання якихось подій, а пізніше слід звертатися до тих місць твору, де передано почуття і переживання героїв. Уривки для таких вправ можуть бути і віршовані, і прозові — головне, щоб вони були картинні, сповнені дії, барв, звуків.

Нерідко трапляється, що учні, які знають матеріал і непогано володіють мовою, відповідають невпевнено, безладно, мляво. Такі учні не вміють будувати своєї відповіді. Цьому теж слід навчити школярів.

Пояснимо їм, що докладна відповідь (під час опитування і на екзаменах) має бути компактною, розгортатися логічно, матеріал повинен викладатися послідовно; докладну відповідь необхідно будувати за її планом. Почнемо з простих вправ на складання плану, які поступово ускладнюватимемо: 1. Складаємо колективно план, а відповідатиме за ним один учень; 2. Після оголошення вчителем запитання учні складають план; викликаний учень спочатку прочитає свій план і після обговорення його відповідає; 3. Даємо учням два-три запитання з тим, щоб вони, готуючись вдома за підручником, склали поширені плани відповідей, на уроці учні відповідатимуть, маючи перед собою план;

4. Замість опитування ставимо одне-два запитання, а учні складають плани відповідей, при чому, до кожного пункту в дужках мають зазначити, які цитати тут слід використати; 5. Вчитель роздає картки, що містять одне-два запитання, а учні складають письмові плани, які після перевірки оцінюються; 6. Викликаний учень усно складає стислий план, відповідає за ним, а потім учні рецензують і план і відповідь. Так крок за кроком учні навчаються «передбачати» свою відповідь.

Необхідно також привчати учнів постійно слідувати за власною мовою, прагнути до точності у вживанні слів, правильної будови речень; потрібно звернути увагу школярів і на те, як при вимові ділити речення на синтагми, розставляти логічні наголоси, добирати правильну інтонацію.

Коли учні вмітимуть висловлювати свою думку, вони будуть більш уважно ставитися до відповідей товаришів, активніше мислитимуть під час опитування.

Одним з ефективних засобів активізації класу є використання життєвого досвіду учнів. Під час вивчення, наприклад, біографії розпитаємо учнів, чи не бували вони в місцях, зв'язаних з ім'ям цього письменника, що вони дізналися про нього від старших, з книг, з вистав чи кінофільмів, чи відвідували меморіальні музеї і т. д.

Доцільно використовувати також місцевий матеріал: можливо, письменник жив чи був у тій місцевості, де знаходиться школа, або згадує про цю місцевість у творах, листах, спогадах. Повідомлення такого характеру викликає в учнів велику зацікавленість особою письменника, його творами. Якщо є можливість, слід організувати відвідування меморіальних музеїв, після чого на уроці або в позаурочний час обговорити бачене і почуте, запропонувати учням поділитися враженнями.

Аналіз твору та його характерів треба завжди пов'язувати із спостереженнями і роздумами учнів над життям, допомагати їм розібратися в життєвих явищах, у людях і стосунках між ними. Так, говорячи про засоби створення образу-персонажа у художньому творі, запропонуємо школярам подумати, яким чином розкриваються характери живих людей, звідки ми довідуємося, що одна знайома нам людина добра, лагідна, акуратна і т. д., а інша — зла, черства, скупа тощо. Дещо скажуть самі учні, інше — підкаже їм учитель. Однак усі вони наочно переконаються, що характер і живої людини і літературного героя розкривається через вчинки, поведінку, зовнішність, ставлення до людей, до різних подій та явищ, до природи тощо; різниця тільки в одному — зображуючи людину, письменники користуються ще й таким засобом, як авторська характеристика, тобто самі характеризують дійову особу.

Не тільки в середніх, а й у старших класах учні часто не вміють правильно скласти характеристику образу-персонажа. Вони впадають у дві крайності: або перераховують риси вдачі персонажа, його чесноти й пороки, від чого живий образ перетворюється на мертву схему, або розповідають про життєвий шлях дійової особи. Пояснюючи учням хибність і того й іншого підходу до складання характеристики, запропонуємо їм подумати, як би вони характеризували знайому людину, — адже вони не почали б розповідати її біографію і не обмежилися б переліком рис її вдачі. Підсумовуючи проведену бесіду, варто наголосити на тому, що, говорячи про характер людини, ми підбираємо такі факти з її життя, які свідчать про ту чи іншу рису вдачі, для більшої доказовості групуємо однорідні факти. При цьому ми мимоволі виражаємо своє ставлення до характеризованої нами людини навіть тоді, коли прямо не говоримо про свої симпатії чи антипатії. Ці особливості характеристики живої людини учні повинні зберегти і під час складання характеристики літературного героя.

Після розгляду всіх основних образів-персонажів виучуваного твору проведемо бесіду про те, які подібні характери зустрічалися учням у житті, як ставляться наші вихованці до таких людей, на кого з них вони хотіли б бути схожими, як цього домогтися і т. д.

Питання дружби, кохання, взаємин між юнаками і дівчатами, майбутня професія, ідеал щастя, ставлення до духовних і матеріальних благ, виховання свого характеру тощо гостро хвилюють нашу молодь, і вчитель зобов'язаний прийти їй на допомогу. У кожному виучуваному творі словесник завжди знайде відповідний матеріал для бесіди на ту чи іншу з вказаних вище тем.

З метою активізації учнів під час викладу нового матеріалу слід час від часу звертатися до знань, набутих раніше. Так, визначаючи жанр виучуваного твору, запропонуємо учням пригадати, хто з письменників-попередників розробляв цей жанр раніше, хто перший ввів його в українську літературу, які жанри уже утвердилися на цей час в українській літературі, які — ще ні. Під час викладу біографічного матеріалу учні можуть назвати сучасників письменника тощо. Такі прийоми роботи дають подвійний ефект: повторюється попередній матеріал і міцніше засвоюється новий.

Активність сприймання підвищується і при використанні наочних посібників. Учителі найчастіше користуються, так би мовити, зоровими унаочненнями: картинами, портретами, таблицями, ілюстраціями, які дають поштовх дитячій уяві, допомагають учням «побачити» літературних героїв або події, описані у творі, уточнити і збагатити уявлення про них. Велике значення має також звукова наочність: відтворення грамофонних і магнітофонних записів художнього читання виучуваних творів артистами.

Відмітимо, нарешті, ще один засіб активізації учнів — оцінку їх знань. Тут учитель завжди повинен бути принциповим і справедливим. Об'єктивна оцінка, навіть якщо вона і невисока, викликає позитивні емоції, збуджує активність учня, бажання краще вчитися. Несправедлива оцінка викликає негативні переживання, відбиває в учня охоту до навчання, породжує байдужість і апатію. Якщо ж оцінка завищена, в учня виникає почуття самозаспокоєння, внаслідок чого інтерес до навчання теж знижується. Вчитель повинен підходити до оцінки відповіді учня строго індивідуально, зважаючи на психологічні особливості відповідаючого. Увагу учнів на уроках зокрема стимулюють оцінки, поставлені під час закріплення. Сподіваючись одержати хорошу оцінку, учні докладають всіх сил, щоб зрозуміти і засвоїти пояснюваний учителем матеріал.

Кожну оцінку слід супроводжувати усною рецензією: коротко аналізуючи відповідь учня, вчитель показує сильні і слабкі сторони її. Це націлює школярів на виправлення своїх помилок, спонукає їх наполегливіше вчитися.

У Законі про зміцнення зв'язку школи з життям підкреслюється, що зміни методів навчання повинні йти «в сторону всемірного розвитку самостійності та ініціативи учнів». Отже, провідна роль у методах навчання повинна належати тим формам і видам роботи, які активізують розумову діяльність учнів, розвивають ініціативу і самостійність, вміння переборювати труднощі, виховують волю, наполегливість, викликають прагнення до знань, породжують любов до праці.